

บทที่ 2

การทบทวนเอกสาร

ในการวิจัยเรื่อง การสร้างสรรค์ต้นแบบลวดลายผ้าไทล้านนาแบบร่วมสมัย ผู้วิจัยได้ค้นคว้าเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1. แนวคิดศิลปะร่วมสมัย
2. แนวคิดการออกแบบและการออกแบบลวดลาย
3. ผ้าไทล้านนา และผ้าทอบ้านหาดเสี้ยว
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดศิลปะร่วมสมัย

ข้อมูลจากสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม ได้สรุปความหมายของศิลปะร่วมสมัย (Contemporary Art) ว่า หมายถึง “ผลงานศิลปะที่พัฒนาสร้างสรรค์ขึ้นใน ยุคสมัย หรือในเวลาเดียวกัน หรือเกิดขึ้นในสมัยปัจจุบัน โดยมีวัฒนธรรมเป็นรากฐานในการสร้างสรรค์ หรือสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อรับใช้สังคมไทยยุคปัจจุบันที่เกิดจากความคิด และประยุกต์ใช้อย่างบูรณาการ สอดคล้อง สัมพันธ์ และส่งผลต่อกันระหว่างศิลปวัฒนธรรม”

จากข้อมูลในประเด็นเรื่อง ความหลากหลายทางศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย ของสุริชัย หวันแก้ว ได้กล่าวถึง ยุทธศาสตร์สำคัญ สำหรับการสร้างความหลากหลายทางวัฒนธรรมร่วมสมัย ภายใต้บริบททุนนิยมโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันนี้ว่า ทำอย่างไรจึงจะเสริมความเข้มแข็งให้แก่ภาคชุมชน กลุ่มวัฒนธรรมชายขอบ หรือวัฒนธรรมย่อย และศิลปินผู้สร้างผลงาน ให้มีพลังในการต่อรองความหมายทางวัฒนธรรม สามารถเข้าถึงหรือเป็นเจ้าของช่องทางสื่อสารสาธารณะ อันนำไปสู่การขยายพื้นที่ทางความคิดและสังคม รวมทั้งมีข้อเสนอที่เป็นยุทธศาสตร์ทางความรู้ ความเข้าใจด้านศิลปวัฒนธรรม เช่น ส่งเสริมความรู้ความเข้าใจและรสนิยมในการเสพศิลปะของสังคมไทย เพื่อลดช่องว่างหรือเชื่อมโยงระหว่างผู้เสพกับผู้สร้าง ให้รสนิยมผู้ชมกับศิลปะไปด้วยกัน ซึ่งควรจะเริ่มตั้งแต่การศึกษาวิชาศิลปะในโรงเรียน มิใช่ให้คุณค่าว่าถ้าสร้างผลงานได้เหมือนต้นแบบ จึงจะถือเป็นงานศิลปะที่ดี

ภายใต้ระบบเศรษฐกิจใหม่การเน้นให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมในการสร้างโอกาสที่เท่าเทียมกันของคนในสังคมยังคงเป็นความจำเป็นหลัก ควรมีการส่งเสริมให้มีช่องของการไหลเวียนสื่อวัฒนธรรม การส่งเสริมความหลากหลายทางวัฒนธรรมผ่านงานสร้างสรรค์อิสระ มีความจำเป็นอย่างยิ่ง การที่จะยอมรับในความแตกต่างทางวัฒนธรรมที่เราเห็นว่าจะจะเป็นสิ่งที่

ส่งเสริมประชาสังคมที่แท้จริงจึงยังเป็นที่ต้องให้บทบาทต่องานสร้างสรรค์อิสระที่สร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ต่างออกไป รวมทั้งสร้างเครื่องมือในการปฏิบัติการของสื่อที่ต่างกันออกไปด้วย (สุริชัย หวันแก้ว, 2548: บทคัดย่อ)

จากผลงานวิจัยเรื่องบทบาทของหอศิลป์แห่งชาติในการเผยแพร่ศิลปะร่วมสมัยในประเทศไทยโดย อาทิตยา จันทะวงษ์ ได้สรุปผลการวิจัยในประเด็นของคำว่า ศิลปะร่วมสมัย ไว้ดังนี้ “ศิลปะร่วมสมัยเป็นศิลปะที่เกิดขึ้นในสังคมตลอดเวลา ด้วยว่าเป็นศิลปะของยุคสมัย อันเป็นปัจจุบันที่มีความเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่เสมอ ศิลปะร่วมสมัยมีพัฒนาการตั้งอยู่บนพื้นฐานความรู้ทางศิลปะแบบประเพณีในอดีต ผสมผสานกับแรงบันดาลใจเฉพาะตัวของศิลปินแต่ละคน งานศิลปะร่วมสมัยจึงมีความหลากหลายทั้งทางเนื้อหา รูปแบบและเทคนิค ทั้งยังมีงานลักษณะใหม่ๆ เกิดขึ้นเสมอ อย่างไรก็ตามศิลปะร่วมสมัยต่างก็มีลักษณะร่วมที่สำคัญคือมีความสัมพันธ์สอดคล้อง และสามารถสะท้อนสภาพสังคมในยุคปัจจุบัน” (อาทิตยา จันทะวงษ์, 2540: บทคัดย่อ)

สรุปได้ว่า ศิลปะแบบร่วมสมัย เป็นรูปแบบของสิ่งต่างๆ ที่เกิดและพัฒนาขึ้นบนพื้นฐานความรู้ทางศิลปะแบบประเพณี หรือศิลปวัฒนธรรมรูปแบบต่างๆ ในอดีต ร่วมกับความคิดของผู้สร้างสรรค์และรสนิยมของผู้คนที่ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย รวมทั้งเป็นศิลปะที่สอดคล้องกับความต้องการในวิถีชีวิตและบริบทของผู้คนในสังคมปัจจุบัน ในส่วนของงานศิลปะด้านสิ่งทอ การสร้างสรรค์หรือพัฒนาให้มีรูปแบบร่วมสมัย จึงเป็นการผสมผสานระหว่างสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่โดยนำเรื่องของศิลปะ บริบทของสังคมในปัจจุบัน และเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการสร้างสรรค์ ให้เกิดเป็นผลงาน เพื่อให้ผู้บริโภคและคนในสังคมได้สัมผัสกับความใหม่และความแตกต่างของงานสิ่งทอล้านนา ผลงานศิลปะสิ่งทอแบบร่วมสมัย จึงเป็นการต่อยอดภูมิปัญญาของไทยในอดีตให้คงอยู่กับสังคมไทยต่อไปได้ในปัจจุบัน และเป็นองค์ความรู้ที่จะนำไปสู่แนวทางในการพัฒนาหรือออกแบบเป็นผลิตภัณฑ์สิ่งทอเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของประเทศต่อไป

แนวคิดการออกแบบและการออกแบบลวดลาย

การออกแบบ

ลักษณะสำคัญของการออกแบบ คือการแบ่งกระบวนการทำงานเป็นขั้นตอนย่อยๆ เพื่อช่วยให้ผู้ร่วมงานสามารถมุ่งความสนใจในงานแต่ละขั้นตอนได้อย่างเต็มที่ ช่วยลดความสับสนในการคิดค้นแก้ปัญหา ในการแบ่งกระจายขั้นตอนการออกแบบนั้น เนื่องจากนักออกแบบแต่ละคนได้ผ่านประสบการณ์และมีความชำนาญ จึงมีการพัฒนาขั้นตอนการทำงานเป็นของตัวเอง ซึ่งสามารถ

แบ่งได้เป็น 2 วิธีการคือ การแบ่งวิธีการออกแบบเป็น 3 ขั้นตอนหลัก และวิธีการแบ่งการออกแบบเป็นแบบ 7 ขั้นตอน

1. วิธีการแบ่งการออกแบบเป็น 3 ขั้นตอนหลัก ประกอบด้วย การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และการประเมินผล (John Wiley & sons, 1984)

1.1. การวิเคราะห์ (Analysis) คือ การนำข้อมูลที่มีผลต่อการออกแบบมาจัดการ แยกแยะหาความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างกัน เพื่อสรุปให้ออกมาเป็นกลุ่มลักษณะที่งานออกแบบนั้นๆ ควรจะเป็นหรือควรทำหน้าที่ตามการใช้งาน (Performance Specification = P-Spec)

1.2. การสังเคราะห์ (Synthesis) คือการนำผลการวิเคราะห์มาสร้างสรรค์ด้วยเทคนิควิธีการต่างๆ เพื่อให้ได้วิธีแก้ปัญหาที่มีความหลากหลาย มีปริมาณมากและมีคุณภาพสอดคล้องกับลักษณะที่ควรจะเป็นตามความต้องการในการใช้งาน (P-Spec)

1.3. การประเมินผล (Evaluation) คือการนำวิธีการแก้ปัญหาที่สังเคราะห์ได้มา เปรียบเทียบกับหลักเกณฑ์ และเลือกวิธีที่มีความเป็นไปได้และเหมาะสมสูงสุดสำหรับนำไปพัฒนา เพื่อการผลิตและจัดจำหน่ายต่อไป

2. วิธีการแบ่งการออกแบบเป็น 7 ขั้นตอน ประกอบด้วยขั้นตอน ดังนี้ (Don Koberg and Jim bagmall, 1976)

2.1. การเตรียมรับสภาพ (Accept Situation) เมื่อได้รับปัญหาในการออกแบบ นักออกแบบต้องทำความเข้าใจเนื้อหาและธรรมชาติเฉพาะงานออกแบบนั้นๆ อย่างถ่องแท้ พร้อมทั้งทำการสำรวจความพร้อมของตนเองที่จะทำงานในด้านต่างๆ

2.2. วิเคราะห์ (Analysis) การค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องเพื่อค้นหาความจริงตลอดจน ข้อคิดเห็นจากผู้รู้ต่างๆ เกี่ยวกับปัญหา โดยการนำปัญหามาแยกส่วนและหาความสัมพันธ์ระหว่างกัน ช่วยให้เห็นมองเห็นข้อเท็จจริงใหม่ๆ ในปัญหานั้น

2.3. กำหนดขอบเขต (Define) ขอบเขต เมื่อได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการแก้ปัญหา อย่างละเอียดแล้ว จะพบว่ามีความเกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่องและกว้างขวางกับปัญหานั้นอีกมากมาย ซึ่งไม่สามารถจัดการได้ทั้งหมด นักออกแบบจึงจำเป็นต้องกำหนดเป้าหมายหลักของการทำงาน วางขอบเขต และจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้บรรลุอย่างเหมาะสมตามความจำกัดที่มีอยู่

2.4. คิดค้นออกแบบ (Ideate) การใช้ความคิดสร้างสรรค์เพื่อสร้างทางเลือกหรือวิธีแก้ปัญหาจำนวนมากซึ่งสามารถบรรลุเป้าหมายหลัก

2.5. คัดเลือก (Select) การพิจารณาวิธีการแก้ปัญหาต่างๆ นำมาเปรียบเทียบเพื่อ คัดเลือกวิธีการที่ดีที่สุดคือ วิธีที่ง่ายและได้ผลในการใช้งานสูงสุด

2.6. พัฒนาแบบ (Implement) การนำเอาแบบที่เลือกแล้วที่มีความเหมาะสมมากที่สุดมาปรับปรุงแก้ไขต่อไปจนถึงรายละเอียดเพื่อพัฒนาให้แนวทางที่เลือกนั้นมีความสมบูรณ์เกิดผลลัพธ์ที่สุด

2.7. ประเมินผล (Evaluate) การนำผลงานการออกแบบที่ผ่านการพัฒนาแล้วมาทบทวนผลที่เกิดขึ้น วิเคราะห์อย่างตรงไปตรงมาและอย่างมีหลักเกณฑ์ เพื่อให้รู้ว่าผลงานนั้นมีข้อดีและข้อบกพร่องทั้งด้านคุณภาพและปริมาณ

การแบ่งการออกแบบในลักษณะเป็น 7 ขั้นตอนนั้น ผู้ออกแบบสามารถเรียงลำดับขั้นตอนการออกแบบได้หลายลักษณะ ขึ้นกับความซับซ้อนของปัญหา เวลา ทุน และความถนัดของผู้ออกแบบ

การออกแบบลวดลาย

การออกแบบลวดลาย ปัจจุบันเป็นศิลปะประยุกต์แขนงหนึ่ง ที่สร้างสรรค์องค์ประกอบทางศิลปะให้ปรากฏเป็นรูปแบบในลักษณะลวดลาย เพื่อเสริมแต่งโครงสร้างสิ่งต่างๆ ให้มีคุณค่ามากยิ่งขึ้นกว่าเดิมที่มีอยู่ (ประเสริฐ ศรีรัตน, 2538)

การออกแบบ มีความหมายโดยสรุปคือ การสร้างสรรค์สิ่งใหม่หรือการปรับปรุงของเดิมที่มีอยู่ให้มีความแปลกใหม่เพิ่มขึ้น การออกแบบลวดลายก็เช่นกัน ข้อมหมายถึงการสร้างสรรค์ลวดลายใหม่ๆ หรือการปรับปรุงลวดลายที่มีอยู่เดิม ให้มีความแปลกใหม่ยิ่งขึ้น

การออกแบบลวดลาย (Decorative Design) มีการให้คำจำกัดความไว้หลากหลาย ดังนี้(พินา ลิน สาริยา, 2549)

การออกแบบ หมายถึง การรู้จักวางแผนกำหนดขั้นตอนในการสร้างงานอย่างเหมาะสมสวยงาม เพื่อประโยชน์ใช้สอยในรูปแบบต่างๆ

การออกแบบ หมายถึง การกำหนดความนึกคิด (Idea) ตามประเภทและวัตถุประสงค์ในการสร้างผลงาน โดยสอดคล้องกับคุณสมบัติของวัสดุที่นำมาใช้

การออกแบบ หมายถึง การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงของเดิมที่มีอยู่แล้วให้เกิดความแปลกใหม่สวยงาม และมีประโยชน์ใช้สอยมากยิ่งขึ้น

การออกแบบหมายถึง การสร้างสรรค์ผลงานชิ้นใหม่ โดยไม่ลอกเลียนแบบของเดิมที่มีอยู่ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และมนุษย์สร้างขึ้น

สรุปได้ว่า การออกแบบ หมายถึง การแสดงออกถึงซึ่งความคิดแปลกใหม่ เพื่อประโยชน์ใช้สอยและความงาม ตามวัตถุประสงค์ของการสร้างผลงานในแต่ละประเภท

ลวดลาย หมายถึง การกำหนดองค์ประกอบให้เกิดเป็นภาพ ตามความคิดสร้างสรรค์ของผู้สร้างผลงาน

ลวดลาย หมายถึง การนำองค์ประกอบในการสร้างผลงาน มาจัดวางอย่างเหมาะสม เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยและความงาม

ลวดลาย หมายถึง การรู้จักวางแผน กำหนดรูปแบบของจุด เส้น รูปร่าง รูปทรง และสี ให้เกิดความแปลกใหม่ เหมาะสมกับการนำไปใช้กับผลิตภัณฑ์ต่างๆ

ลวดลาย หมายถึง การสร้างสรรค์ จุด เส้น รูปร่าง รูปทรง และสี ให้สอดคล้องกับสิ่งของเครื่องใช้ประเภทต่างๆ โดยคำนึงถึงกลุ่มเป้าหมาย

ลวดลาย หมายถึง การนำองค์ประกอบในการสร้างงาน ในรูปแบบต่างๆ อย่างสวยงาม เกิดประโยชน์ใช้สอยตามวัตถุประสงค์

ดังนั้น การออกแบบลวดลาย จึงหมายถึง การกำหนดความคิด ด้วยจุด เส้น รูปร่าง รูปทรง และสี เพื่อสร้างสรรค์ผลงาน ตามวัตถุประสงค์ และประโยชน์ใช้สอย

ที่มาของการออกแบบลวดลาย

รูปแบบเดิมที่สามารถพบเห็น ได้โดยทั่วไปนั้น มีเพียง 2 แหล่งที่มา คือ แหล่งที่มาจากสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ และแหล่งที่มาจากสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งจะเห็นส่วนประกอบสำคัญ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะส่วนรูปแบบโครงสร้าง และลักษณะส่วนรูปแบบที่เป็นลวดลาย

แหล่งรูปแบบจากธรรมชาติ มนุษย์ได้รับแรงบันดาลใจจากรูปแบบลวดลายของสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ มาสร้างสรรค์ดัดแปลงให้เป็นผลงานการออกแบบทั้งจากรูปแบบที่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า หรือแม้กระทั่งการใช้เครื่องมือในการช่วยมอง เช่น แว่นขยาย กล้องจุลทรรศน์ หรือรูปแบบจากดาวเทียมเป็นต้น ทำให้มีลวดลายที่แปลกใหม่อยู่ตลอดเวลา ซึ่งธรรมชาติจะส่งผลทางความคิดและอิทธิพลในการออกแบบและสร้างสรรค์รูปแบบให้แตกต่างกันออกไป

แหล่งรูปแบบที่มนุษย์สร้างขึ้น เมื่อธรรมชาติถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก จะเหลือแต่เพียงแนวคิดที่เกิดจากสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ทำให้มนุษย์ต้องถอดความคิดในการสร้างผลงานจากคนรุ่นก่อน เช่น รูปแบบอักษร รูปแบบอิสระ รูปแบบเรขาคณิต รูปแบบผลผลิตหรือเครื่องมือเครื่องใช้ หรือรูปแบบตามลัทธิตามความเชื่อ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ต่อมากลายเป็นแรงบันดาลใจแก่นักออกแบบรุ่นใหม่ และกลายเป็นสัญลักษณ์หรือรูปแบบลักษณะสากล

แนวคิดในการออกแบบ จากการสัมผัสรับรู้รูปแบบที่มีอยู่ในธรรมชาติ หรือรูปแบบที่มนุษย์สร้างขึ้น แล้วเอารูปแบบที่ได้พบเห็นมาเป็นข้อมูลในการออกแบบ โดยเกิดเป็นกระบวนการทางด้านการคิด และสรุปความคิดออกมาถ่ายทอดในเชิงพฤติกรรมทางการกระทำ โดยผ่านกระบวนการคิด ใน 3 ลักษณะ คือ

1. การคิดลอกเลียนแบบ เป็นความคิดเห็นอย่างหนึ่งในการออกแบบโดยพยายามถ่ายทอดให้เหมือนกับรูปแบบต้นเค้าเดิมที่ได้เคยสัมผัสรับรู้มาโดยอาศัยความจำที่ได้รับรู้มา
2. การคิดดัดแปลงแบบ เป็นความคิดเห็นอีกลักษณะหนึ่ง ที่อาศัยจินตนาการเป็นตัวดำเนินการลดหรือเพิ่ม ให้รูปแบบผิดแผกไปจากต้นเค้าเดิม ซึ่งจินตนาการนี้เกิดขึ้นจากการนำเอารูปแบบสิ่งต่างๆ ที่เคยได้รับรู้หลายครั้งหลายครา มาฉีกกรวมเข้าด้วยกัน แล้วแสดงออกในรูปแบบใหม่
3. การคิดสร้างสรรค์รูปแบบ เป็นแนวทางคิดที่แตกต่างไปจากการคิดลอกเลียนแบบหรือการคิดดัดแปลงแบบ แต่จะอาศัยพื้นฐานประสบการณ์ทั้งสองลักษณะแนวคิด มาสร้างจินตนาการรูปแบบขึ้นใหม่ ตามความต้องการของผู้ออกแบบเอง ผลที่ได้คือการเกิดลวดลายใหม่ๆ

องค์ประกอบลาย

ลวดลายแต่ละลายที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปแบบ แสดงเนื้อหาเรื่องราวต่างๆ นั้น เกิดจากการจัดส่วนประกอบส่วนย่อยๆ เข้าด้วยกัน ให้สัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างเหมาะสมกลมกลืน ซึ่งส่วนประกอบย่อยแต่ละส่วนนี้ คือองค์ประกอบของลาย ซึ่งมีส่วนประกอบที่สำคัญดังนี้

1. ตัวลาย
2. ขนาดสัดส่วน
3. ช่วงจังหวะ
4. บริเวณว่าง
5. ทิศทาง
6. ตัวเสริมประกอบลาย

ตัวลาย เป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่สุดของลาย เป็นตัวแสดงเนื้อหาเรื่องราวของลายให้แตกต่างกันออกไป ตามแบบที่ผูกขึ้น

ขนาดสัดส่วน คือคุณลักษณะที่เป็นเกณฑ์เปรียบเทียบ เพื่อบ่งบอกถึงสภาพส่วนประกอบอื่นๆ ในลายแต่ละลาย ว่ามีอัตราสัมพันธ์กันอย่างไร เช่นบ่งบอกความหนา สั้น ยาว หนัก เบา ของแม่ลาย

ช่วงจังหวะ คือ ช่วงจังหวะระหว่างตัวลาย บางครั้งเรียกช่องไฟ ช่วงจังหวะเป็นองค์ประกอบส่วนที่กำหนดตอน หรือระยะห่างระหว่างตัวลาย ที่จะนำมาประกอบกันให้เป็นลวดลายต่อเนื่องสม่ำเสมอสวยงาม

บริเวณว่าง คือ ส่วนว่างที่เป็นพื้นภาพ หรือฉากหลังของภาพทั้งหมด

ทิศทาง คือ คุณลักษณะที่บ่งชี้ถึงแนวโน้มการเคลื่อนไหวของตัวลาย และส่วนประกอบอื่นๆ ว่า จะไปในทิศทางใด และปรากฏเป็นรูปลักษณะใด

ตัวเสริมประกอบลาย คือ ส่วนประกอบที่นอกเหนือจากที่กล่าวมา เช่น พื้นผิว จุด สี แสงเงา และอื่นๆ ที่นำมาจัดประกอบเสริมให้เข้ากับลาย แล้วสามารถสัมพันธ์เชื่อมโยงเข้ากับส่วนประกอบพื้นฐานอื่นๆ ได้อย่างเหมาะสมกลมกลืน

หลักการจัดองค์ประกอบลาย

การเรียนรู้เกี่ยวกับคุณลักษณะเฉพาะขององค์ประกอบแต่ละส่วน ทำให้ผู้ออกแบบสามารถเลือกส่วนประกอบเหล่านั้น มากำหนดจัดเพื่อกระตุ้นเร้าความรู้สึกจากการรับรู้ โดยเน้นให้คุณลักษณะเหล่านั้นให้ปรากฏเห็นในรูปแบบลวดลาย ซึ่งประกอบด้วยหลัก 3 องค์ประกอบ ดังนี้

1. เอกภาพ
2. ความสมดุล
3. จุดสนใจ

เอกภาพ คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความกลมกลืนเข้ากันได้ เป็นผลรวมของรูปลายจนสามารถแสดงความคิด และความงามถ่ายทอดจากการออกแบบลวดลายได้อย่างชัดเจน โดยเอกภาพ สามารถปรากฏได้ 2 ลักษณะคือ เอกภาพในลักษณะขัดแย้ง และเอกภาพในลักษณะกลมกลืน

เอกภาพในลักษณะขัดแย้ง เป็นการนำเอาองค์ประกอบแต่ละส่วนที่ต่างกัน มาจัดประกอบรวมเข้าด้วยกัน ย่อมปรากฏความแตกต่างก็ให้เกิดความรู้สึกขัดแย้งกัน

เอกภาพในลักษณะกลมกลืน เป็นการนำเอาองค์ประกอบที่เหมือนกัน หรือคล้ายคลึงกัน มาจัดประกอบรวมเข้าด้วยกัน โดยการประสานเชื่อมโยงให้เกิดความเหมาะสมกลมกลืน เป็นระเบียบสวยงาม

ความสมดุล เป็นคุณลักษณะสำคัญของเอกภาพ โดยทั่วไปหมายถึงน้ำหนักหรือแรงปะทะที่เท่ากัน หรืออาจหมายถึงการประสานกลมกลืน ขององค์ประกอบต่างๆ อย่างพอเหมาะพอดี

ซึ่งสามารถปรากฏได้ 2 ลักษณะ คือ ความสมดุลของสิ่งที่ขัดแย้งกันหรือต่างกัน และความสมดุลของสิ่งที่ซ้ำกันหรือเหมือนกัน

ความสมดุลของสิ่งที่ขัดแย้งหรือต่างกัน เป็นการนำเอาส่วนประกอบที่มีรูปลักษณะต่างกันหรือขัดแย้งกัน มาจัดประกอบรวมเข้าด้วยกันให้ประสานกลมกลืน เกิดการถ่วงน้ำหนักหรือแรงปะทะขององค์ประกอบส่วนต่างๆ ในลักษณะที่พอเหมาะพอดีจนรู้สึกว่ามีสมดุล

ความสมดุลที่ซ้ำหรือเหมือนกัน เป็นการนำเอาส่วนประกอบที่มีรูปลักษณะเหมือนกัน มาจัดประกอบรวมเข้าด้วยกันให้ประสานกลมกลืน เกิดการถ่วงน้ำหนักหรือแรงปะทะขององค์ประกอบส่วนต่างๆ ในลักษณะที่พอเหมาะพอดีจนรู้สึกว่ามีสมดุล

จุดสนใจ เป็นการกำหนดให้ตัวลายหรือลวดลาย ที่เกิดจากการจัดส่วนประกอบเข้าด้วยกันนั้น ปรากฏคุณสมบัติทางกายภาพให้สามารถกระตุ้นเร้าความสนใจ จากการพบเห็นได้ ซึ่งคุณสมบัติทางกายภาพดังกล่าวอาจแบ่งได้ออกเป็น 2 ลักษณะคือ รูปแบบ และเนื้อหาเรื่องราว

รูปแบบ เป็นลายที่เกิดจากการนำส่วนประกอบย่อยมารวมเข้าด้วยกัน ให้เกิดเป็นรูปแบบที่ไม่ได้อ้างหรือสื่อแทนสิ่งใด เป็นรูปแบบรวดลายที่ไม่มีเรื่องราวปรากฏ

เนื้อหาเรื่องราว คือ การจัดองค์ประกอบย่อยเป็นตัวลายหรือลวดลาย ในลักษณะรูปหรือสัญลักษณ์แสดงถึงสิ่งที่ต้องการบอกกล่าว เป็นเนื้อหา เรื่องราว หรือเหตุการณ์ ที่ต้องการจะสื่อหรือให้จินตนาการ

แม่ลาย

แม่ลาย หมายถึง ตัวลายหรือรูป ที่กำหนดถือเป็นต้นแบบหลักในการจัดประกอบเป็นลวดลายด้วยการซ้ำรูปแบบตามแม่ลาย เพื่อที่จะขยายลายจากด้านใดด้านหนึ่งหรือรอบด้านให้ขนาดของลายขยายออกไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ลักษณะของแม่ลาย คือ ประเภทของรูปแบบที่จะนำมากำหนดใช้เป็นต้นแบบหลักในการจัดประกอบเป็นลวดลาย ด้วยการซ้ำรูปแบบตามตัวลายต้นแบบนั้น แม่ลาย อาจกำหนดได้จากตัวลาย 2 ลักษณะคือ ตัวลายลักษณะเส้น และตัวลายลักษณะรูป

ตัวลายลักษณะเส้น ได้แก่ รูปลายที่ปรากฏแก่ตาเป็นตัวๆ ในลักษณะเส้น เช่น ตัวลายที่เป็นเส้นตรง เส้นโค้ง เส้นขดกันหอย และเส้นซิกแซก เป็นต้น ส่วนรายละเอียดที่เกี่ยวกับคุณสมบัติด้านต่างๆ ของเส้นที่ควรทำความเข้าใจ เพื่อสามารถนำมากำหนดให้เส้นเป็นตัวลาย

ตัวลายลักษณะรูป ได้แก่ คำโคร่งที่ปรากฏแก่ตา ในลักษณะรูปแบบต่างๆ เช่น รูปแบบคน สัตว์ พืช สี่เหลี่ยม วงกลม เป็นต้น ซึ่งในรายละเอียดเกี่ยวกับรูปที่ควรทำความเข้าใจ เพื่อให้สามารถเลือกนำมากำหนดใช้เป็นตัวลาย

ประเภทของลาย

ถึงแม้ในปัจจุบัน จะมีลวดลายปรากฏให้พบเห็นอย่างหลากหลาย ทั้งรูปแบบ โครงสร้าง ขนาด ชื่อเรียกเฉพาะ ซึ่งประเภทของลายสามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. ประเภทลายที่มีลักษณะเป็นแถบ
2. ประเภทลายที่มีลักษณะเป็นแผ่นผืน
3. ประเภทลายที่มีลักษณะเป็นรูปแบบเฉพาะ

ประเภทลายที่มีลักษณะเป็นแถบ ได้แก่ ลวดลายที่เกิดจากการจัดประกอบด้วยตัวลาย หรือแม่ลาย ต่อเข้าด้วยกันให้เป็นรูปลายลักษณะทางยาว ลายแถบอาจแบ่งได้เป็น 6 ชนิด ได้แก่ ลายแถบแนวนอน ลายแถบแนวตั้ง ลายแถบเส้นเฉียง ลายแถบลักษณะเส้นหยักหรือเส้นซิกแซก ลายแถบลักษณะตาหมากรุก ลายแถบลักษณะขั้นบันได

ประเภทลายที่มีลักษณะเป็นแผ่นผืน ได้แก่ ลวดลายที่เกิดจากการจัดประกอบด้วยตัวลาย หรือแม่ลาย ต่อเข้าด้วยกันจนเต็มพื้นที่ที่กำหนด อาจแบ่งได้ด้วยรูปทรง 2 วิธี คือ แบ่งด้วยรูปทรงเรขาคณิต และแบ่งตามลักษณะลายแถบ

แบ่งด้วยรูปทรงเรขาคณิต รูปเรขาคณิตเป็นรูปที่สามารถกำหนดขนาดและสัดส่วน โดยการคิดคำนวณ เพื่อกำหนดแบ่งพื้นที่โดยรวมออกเป็นส่วนย่อยๆ ได้ง่าย สะดวกในการปฏิบัติ ด้วยเครื่องมือที่มีอยู่ ซึ่งโดยทั่วไปการแบ่งพื้นที่โดยรวมด้วยรูปเรขาคณิต นิยมแบ่งเป็นรูปต่างๆ ได้แก่ รูปสี่เหลี่ยม รูปสามเหลี่ยม รูปลวดตาข่าย รูปหลายเหลี่ยม รูปวงกลม รูปเรขาคณิตแบบผสมผสาน

แบ่งตามลักษณะลายแถบ เป็นการแบ่งพื้นที่ตามลักษณะการนำลายแถบแต่ละลักษณะมาประกอบต่อเข้าด้วยกัน ให้เป็นลักษณะลวดลายแผ่นผืน ซึ่งแบ่งได้จาก แบ่งตามลักษณะลายแถบแนวนอน แบ่งตามลักษณะลายแถบแนวตั้ง แบ่งตามลักษณะลายแถบแนวเฉียง แบ่งตามลักษณะลายแถบเส้นซิกแซก แบ่งตามลักษณะลายแถบตาหมากรุก และแบ่งตามลักษณะลายแถบขั้นบันได

ประเภทลายที่มีลักษณะเป็นรูปแบบเฉพาะ ได้แก่ รูปแบบลวดลายที่เกิดจากการจัดองค์ประกอบตัวลาย หรือแม่ลาย ลงในโครงสร้างรูปแบบต่างๆ เช่น โครงสร้างรูปแบบวงกลม

รูปแบบสี่เหลี่ยม รูปแบบหลายเหลี่ยม เป็นต้น โดยอาจแบ่งออกได้เป็น 2 วิธี คือ การแบ่งโดยลากเส้นรัศมีหรือเส้นทแยงมุม และการแบ่งโดยสร้างรูปลักษณะเดียวกันซ้อนคู่ขนาน

การแบ่งโดยลากเส้นรัศมีหรือเส้นทแยงมุม การแบ่งพื้นที่วิธีนี้ เป็นการแบ่งส่วนย่อยโดยยึดจุดศูนย์กลางเป็นหลัก และส่วนย่อยๆ เหล่านี้จะมีลักษณะกระจายคล้ายจากรัศมีจากจุดศูนย์กลางไปสู่เส้นขอบรอบนอกของพื้นที่

การแบ่งโดยสร้างรูปลักษณะเดียวกันซ้อนคู่ขนาน การแบ่งวิธีนี้เป็นการแบ่งโดยสร้างรูปลักษณะเดียวกับเส้นขอบรอบพื้นที่ ซ้อนลงภายในให้มีขนาดเล็กกลงๆ จนกระทั่งถึงจุดศูนย์กลาง

คุณประโยชน์ของลาย

คุณประโยชน์ของลาย คือลักษณะค่าของลายที่ปรากฏให้เห็นได้ในด้านต่างๆ สมกับที่คิดมุ่งหมายไว้ โดยมีเป้าหมายของการสร้างลวดลายให้เกิดคุณค่าทางด้านต่างๆ ดังนี้

1. ใช้ลวดลายเป็นตัวกำหนดความเป็นหมู่เหล่าหรือความแตกต่าง ในโครงสร้างที่ปรากฏ มีทั้งความเหมือนและความแตกต่าง สามารถทำได้โดยใช้ลวดลายเป็นตัวกำหนด คุณประโยชน์ของลวดลายกรณีนี้ จะทำหน้าที่แบ่งออกเป็น 2 หน้าที คือ เป็นตัวกำหนดให้เกิดความเป็นหมู่พวกเดียวกันในโครงสร้างที่ต่างกัน และเป็นตัวกำหนดให้เกิดความแตกต่างในโครงสร้างที่เหมือนกัน

2. ใช้ลวดลายสร้างคุณค่าด้านเนื้อหาเรื่องราวลงบนโครงสร้าง โครงสร้างของสิ่งต่างๆ มักจะมีขีดจำกัดในตัวเอง คือไม่สามารถบ่งบอกหรือแสดงเนื้อหาเรื่องราวด้านต่างๆ โดยตัวเองได้ ลวดลายจึงถูกกำหนดสร้างขึ้นประกอบโครงสร้างเพื่อแสดงชัดเจนในส่วนดังกล่าว ซึ่งเนื้อหาเรื่องราวที่ถูกนำมาแสดงผ่านลวดลายเหล่านี้ มีมากมายอย่างไม่จบสิ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

3. ใช้ลวดลายสร้างคุณค่าด้านความงาม ความแปลกตา แก่โครงสร้าง มูลเหตุเกิดจากความไม่พึงพอใจในพื้นที่ผิวระนาบของโครงสร้างของสิ่งต่างๆ ที่เป็นอยู่ ทำให้เกิดการดัดแปลงสร้างสรรค์พื้นผิวขึ้นใหม่ ด้วยการเสริมประกอบลวดลายลงในพื้นผิวหรือโครงสร้าง ให้เกิดความสวยงามแปลกตาสนองต่อความพึงพอใจของผู้ออกแบบ

4. ใช้ลวดลายเป็นสื่อแสดงถึงความเป็นเชื้อชาติ วัฒนธรรมและยุคสมัย ทั้งนี้เนื่องจากในแต่ละชนชาติ ย่อมมีวัฒนธรรมทางรูปแบบของตนเอง ที่สามารถสื่อความหมายและเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมหรือกลุ่มชนนั้นๆ เช่น ไทยมีลายไทยเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม บ้านเชียงมีลายเฉพาะของบ้านเชียง จีนมีรูปแบบลวดลายของตนเองที่ต่างๆ ไปจากชาติอื่นๆ เป็นต้น

5. ใช้ลวดลายเป็นสื่อในการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด ความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์สามารถสื่อความหมายแก่กันได้โดยตัวอักษร คำพูด หรือท่าทาง เพื่อแสดงเรื่องราว เหตุการณ์ อารมณ์ ความเชื่อ ประเพณี ฯลฯ ให้เป็นที่รับรู้แก่กัน ลวดลายเป็นสื่อทางศิลปะลักษณะหนึ่งที่สามารถใช้เป็นสื่อในการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด แสดงเนื้อหาเรื่องราวแก่กันได้เช่นกัน

6. ใช้ลวดลายเป็นสื่อถ่ายทอดอารยธรรมทางปัญญา วิทยาการที่เกิดจากการเรียนรู้ของคนรุ่นหนึ่ง ถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อมาเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าวิทยานั้น ให้แตกฉานพัฒนาไปเรื่อยๆ นับเป็นการถ่ายทอดอารยธรรมทางปัญญาที่คนรุ่นหลังได้อิทธิพลแนวคิดหรือความรู้ความเข้าใจของคนรุ่นเก่า สืบทอดไว้เป็นรากฐานจากนั้นพัฒนาต่อยอดแตกแขนงแยกย่อยความรู้ที่กระจายออกไปอย่างไม่หยุดยั้ง

7. การใช้ลวดลายเป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์แทนสิ่งต่างๆ เป็นการที่ใช้ลวดลายลักษณะใดลักษณะหนึ่ง หรือรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งแทนนามทั่วไปโดยไม่จำกัดว่าเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ซึ่งอาจจะเป็น คน สัตว์ สิ่งของ เหตุการณ์ เรื่องราว สถานที่ เป็นต้น

8. ใช้ลวดลายเป็นตัวกระตุ้นเร้าความสนใจแก่โครงสร้าง เป็นที่รู้และยอมรับกันโดยทั่วไปว่าผาผนังที่ว่างเปล่า กว้าง ขวด ภาชนะที่ไร้สีสันลวดลาย ย่อมน่าสนใจน้อยกว่า ผาผนัง ขวด ภาชนะ ที่มีลวดลายสีสัน ทั้งนี้เพราะลวดลายและสีเป็นสิ่งที่เร้าที่มีความเข้มข้นที่สามารถดึงดูดความสนใจได้ดีกว่าพื้นที่ว่างที่ไร้รูปแบบใดๆ

ขั้นตอนการสร้างงานออกแบบลวดลายผ้า

การสร้างงานออกแบบลวดลายผ้า เพื่อให้เกิดความพึงพอใจสูงสุดต่อผู้ใช้ประโยชน์จากลวดลายผ้า นำไปสู่ความสำเร็จในด้านการจัดจำหน่าย บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการออกแบบลวดลาย ประกอบด้วยขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นคิดสร้างสรรค์
2. ขั้นศึกษาข้อมูล
3. ขั้นสร้างลวดลายต้นแบบ
4. ขั้นต่อหรือผูกลวดลายต้นแบบ
5. ขั้นกำหนดสีของลวดลาย
6. ขั้นกำหนดเครื่องหมายการพิมพ์ลวดลาย

ขั้นคิดสร้างสรรค์ หมายถึง ในการสร้างงานออกแบบลวดลายผ้า ผู้สร้างงานจะต้องคำนึงถึงการคิดสร้างสรรค์โดยคิดให้ได้ผลงานออกแบบลวดลายผ้าที่แปลกใหม่ ตามความต้องการ

ของกลุ่มเป้าหมาย และประโยชน์ใช้สอยมากที่สุด ควบคู่กับความสวยงาม ความแปลกใหม่ของลวดลายผ้า

ขั้นศึกษาข้อมูล หมายถึง ในการสร้างงานออกแบบลวดลายผ้า จะต้องคำนึงถึงเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรออกแบบลวดลายผ้า เพื่อนำมาใช้ประกอบการตัดสินใจหาแนวทางในการออกแบบลวดลายผ้า ตามความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย โดยนำข้อมูลที่ได้ศึกษามาวิเคราะห์ก่อนตัดสินใจออกแบบลวดลายผ้า ควรศึกษาเกี่ยวกับหน้าที่ใช้สอย ข้อมูลเกี่ยวกับการตลาด สำหรับแหล่งที่มาของข้อมูลที่ใช้ในการออกแบบลวดลายสามารถแบ่งออกเป็น 2 แหล่ง ดังนี้

1. แหล่งปฐมภูมิ (Primary Source) หมายถึง แหล่งที่เกิดข้อมูล สถานที่ที่คาดว่า มีข้อมูลที่ต้องการ โดยเก็บข้อมูลจากสถานที่แหล่งนั้น โดยตรง เช่น ข้อมูลประชากร เพศ อายุ จำนวนสมาชิก ระดับการศึกษา อาชีพ ความสนใจในลวดลายผ้า ประโยชน์ที่ใช้จากลวดลายผ้า การเลือกใช้ลายผ้า เป็นต้น

2. แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) หมายถึง แหล่งข้อมูลที่มีผู้จัดเก็บรวบรวมข้อมูลไว้แล้ว ไม่ต้องทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากแหล่งโดยตรง ซึ่งเป็นการประหยัดเวลาในการรวบรวมข้อมูล

ขั้นลวดลายต้นแบบ ในการสร้างลวดลาย ผู้สร้างงานจะสร้างโดยการแสดงพลังความคิด สร้างด้วยองค์ประกอบวัสดุ อุปกรณ์ ที่ใช้สำหรับการออกแบบลวดลายได้อย่างเหมาะสม จากการศึกษาวิเคราะห์ถึงการสร้างงานออกแบบลวดลาย เพื่อให้ได้ผลงานออกแบบลวดลาย ที่มีความสวยงาม แปลกใหม่ เหมาะสมกับการนำไปใช้ประโยชน์ โดยมีขั้นตอนการสร้างงานออกแบบลวดลาย ดังนี้ (พินาลิน สาริยา,2549)

1. ขั้นรับรู้ปัญหา (Problem)
2. ขั้นรวบรวมข้อมูล (Preparation)
3. ขั้นจินตนาการ (Image)
4. ขั้นกำหนดขนาด (Size)
5. ขั้นพิสูจน์ (Verification)

ขั้นรับรู้ปัญหา หมายถึง การได้รับมอบหมายงานที่จะต้องทำการออกแบบลวดลาย หรือรับรู้เรื่องราวความต้องการในเบื้องต้นของการนำลวดลายไปใช้ รู้ถึงกลุ่มเป้าหมาย รู้ข้อจำกัดต่างๆ ในการออกแบบลวดลาย

ขั้นรวบรวมข้อมูล หมายถึง การได้ศึกษาค้นคว้ารายละเอียดต่างๆ ในประเภทของงานที่กำลังดำเนินการอยู่ ผู้สร้างงานจะต้องพยายามรับรู้รายละเอียดให้มากที่สุดเพื่อจะได้นำมา

วิเคราะห์ และใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหา หรือสร้างผลงานที่แปลกใหม่ตรงตามวัตถุประสงค์ ในการสร้างงานออกแบบลวดลายที่ตั้งไว้ การรับรู้การรวบรวมข้อมูลนี้จะทำให้ผู้สร้างงานออกแบบ ลวดลาย สามารถใส่รายละเอียดเพิ่มเติมในการออกแบบเริ่มแรกได้

ขั้นจินตนาการ หมายถึง การได้คิดทบทวนและวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้ได้รูปแบบ ของแนวความคิดในการสร้างผลงานที่แปลกใหม่ เพื่อให้ได้ลวดลายใหม่และสามารถนำไปใช้ ประโยชน์ได้ตามวัตถุประสงค์

ขั้นกำหนดขนาด หมายถึง การได้คิดคำนวณขนาดของลวดลายในแต่ละส่วนให้ลง ตัวกับพื้นที่ซึ่งถูกกำหนดด้วยข้อจำกัดต่างๆ ในการกำหนดขนาดของพื้นที่นี้ควรที่จะกำหนดใน ส่วนที่มีขนาดใหญ่ไปก่อน และลดหลั่น ไปจนถึงพื้นที่ที่มีขนาดเล็กที่สุด

ขั้นพิสูจน์ หมายถึง การได้ลงมือปฏิบัติตามแนวทางที่วางไว้ ด้วยเทคนิควิธีการ ตามลำดับขั้นตอนของการสร้างงานเพื่อให้ได้งานต้นแบบ ที่ตรงตามวัตถุประสงค์

ขั้นต่อหรือผูกกลวดลายต้นแบบ เมื่อได้ลวดลายต้นแบบแล้ว เราสามารถนำมาผูกกลายโดย การจัดวางให้ต่อเนื่องสัมพันธ์กัน ซึ่งอาจมีองค์ประกอบอื่นเพิ่มเติม ซึ่งสามารถกำหนดวิธีการได้ 2 ลักษณะดังนี้

1. การผูกกลายโดยกำหนดองค์ประกอบ หมายถึง การกำหนดลวดลายเป็นเส้น ประเภทต่างๆ รูปร่างตามธรรมชาติ รูปร่างเรขาคณิต รูปร่างอิสระและขนาดของลวดลาย ตามลวดลายต้นแบบ โดยควรมีขนาดเล็กกว่าลายต้นแบบ และกำหนดองค์ประกอบเพิ่มเติมเพื่อให้ สอดคล้องกับลวดลายต้นแบบ นำมาต่อเนื่องสัมพันธ์กัน สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

2. การกำหนดลายโดยกำหนดทิศทาง หมายถึง การกำหนดทิศทางด้วยเส้น เพื่อ จัดวางลวดลายให้ต่อเนื่องสัมพันธ์กัน การกำหนดทิศทางต่างกัน ก่อให้เกิดลวดลายโดยรวม ต่างกันด้วย

ขั้นกำหนดสีของลวดลาย ในการเลือกใช้สีให้กับลวดลายนั้น ต้องเลือกใช้เพื่อให้เกิด ความน่าสนใจ สะดุดตา สอดคล้องกับการนำไปใช้ เนื่องจากสีมีอิทธิพลต่อจิตใจของมนุษย์

ขั้นกำหนดเครื่องหมายการพิมพ์ลวดลาย ในการที่จะพิมพ์ลายผ้านั้น จะต้องมีการออกแบบ ลวดลายให้ครบ 1 ช่วงลาย และให้ลวดลายสามารถต่อกันได้พอดีทั้ง 4 ด้าน เครื่องหมายที่นิยมใช้ ในการพิมพ์ลวดลายผ้าคือเครื่องหมาย + เนื่องจากสามารถมองเห็นได้ชัดเจนเมื่อลวดลายซ้อนทับ กันตรงทุกด้าน ทุกมุม และยังสามารถตรวจสอบความเที่ยงตรงได้อีกด้วย

ประเภทของรูปแบบการออกแบบลวดลาย

ลวดลายผ้า หมายถึงลวดลายที่ออกแบบเพื่อใช้ประโยชน์ในการพิมพ์ลวดลายผ้าให้เกิดความแปลกใหม่ สวยงาม ร่วมสมัยทั้งลวดลายและสีสันทัน การออกแบบลวดลายผ้าจะต้องคำนึงถึงการนำไปพิมพ์เพื่อให้ได้ผ้าจำนวนมากๆ ซึ่งลวดลายต้องสามารถต่อเนื่องสัมพันธ์กัน

ลวดลายทอ-จักสาน หมายถึงลวดลายที่ออกแบบเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำเครื่องจักสาน ถักทอให้เกิดความแปลกใหม่ สวยงาม ร่วมสมัย ทั้งลวดลายและสีสันทัน การออกแบบลวดลายทอ-จักสานจึงต้องคำนึงถึงการนำไปใช้ในงานรูปแบบต่างๆ เช่น ลวดลายสานตะกร้า ลวดลายทอเสื่อ ลวดลายจักสานกระเป๋า ลวดลายทอผ้าไหม ลวดลายทอผ้าฝ้าย เป็นต้น

หลักเกณฑ์การพิจารณางานออกแบบ

งานออกแบบเป็นผลรวมขั้นสุดท้ายจากกระบวนการทำงาน ซึ่งหลักเกณฑ์การพิจารณางานออกแบบโดยทั่วไปมักมาจากการพิจารณาปัจจัยที่มีผลต่องานออกแบบนั้นๆ ซึ่งแบ่งออกเป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก เกณฑ์ดังกล่าวนี้สามารถสรุปออกได้เป็น 5 ข้อ

1. ประโยชน์ใช้สอย
2. ความงาม
3. การเลือกวัสดุและคุณภาพการผลิต
4. ความเหมาะสมทางการตลาด ความถูกต้องตามกฎระเบียบ ระบบและการคำนึงถึงสภาพแวดล้อม
5. ความก้าวหน้าทางการประดิษฐ์คิดค้น

ประโยชน์ใช้สอย เป็นสิ่งที่ใช้เป็นศูนย์กลางของการออกแบบที่นักออกแบบจำเป็นต้องคำนึงถึงเป็นประการแรก ประโยชน์ใช้สอยที่มีผลต่อการเลือกใช้ลักษณะรูปทรง วัสดุและกรรมวิธีการผลิต

ความงาม เป็นสิ่งที่มักเกิดจากลักษณะโดยรวมของรูปทรงตลอดจนการตกแต่งหน้าตาของงานออกแบบ โดยพิจารณาตามประเภทหรือธรรมชาติเฉพาะของงานออกแบบ โดยถือสารลักษณะการใช้งานอยู่ในแนวทางที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้ใช้

การเลือกวัสดุและคุณภาพการผลิต เนื่องจากปัจจุบันนักออกแบบมีทางเลือกในการนำวัสดุ และเทคโนโลยีมาใช้ได้อย่างกว้างขวาง การออกแบบที่ดีควรคำนึงถึงวัสดุที่เหมาะสมกับหน้าที่ใช้สอยในด้านความแข็งแรง ทนทานต่อการใช้งาน ความเหมาะสมทางการตลาด ความถูกต้องตามกฎระเบียบ ระบบและการคำนึงถึงสภาพแวดล้อม

การสร้างสรรค์

การสร้างสรรค์ เป็นการดัดแปลงหรือประยุกต์เอาหลักการ หรือวิธีการอย่างหนึ่งไปใช้ในการแก้ปัญหา เพื่อสร้างให้เกิดเป็นผลลัพธ์น่านาชนิด หากพิจารณาด้านคุณภาพของผลงาน จากการค้นคิดที่มีปรากฏ สามารถจำแนกตามลำดับของการสร้างสรรค์ได้ 4 ประเภท ดังนี้ (นวลน้อย บุญวงษ์, 2542)

1. การค้นพบสิ่งใหม่ (Discovery) ได้แก่ผลงานซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่ไม่มีใครค้นพบมาก่อน ในงานออกแบบปัจจุบัน จะพบงานประเภทนี้ได้ยาก เนื่องจากผลงานต่างๆ ล้วนมีรากฐาน การพัฒนามาจากงานเดิมที่มีปัญหาข้อบกพร่อง เมื่อทำการปรับปรุงแก้ไข จึงมักยังคงความเกี่ยวข้อง หลงเหลืออยู่ การค้นพบสิ่งใหม่มักเกิดขึ้นในวงการวิทยาศาสตร์ เช่น การค้นพบธาตุชนิดใหม่ การค้นพบทฤษฎี หรือหลักการใหม่ เป็นต้น
2. คิดค้นนวัตกรรมใหม่ (Innovation) เป็นผลงานที่เกิดขึ้นจากการนำหลักการ หรือการค้นพบทางวิทยาศาสตร์มาเริ่มใช้ในการสร้างให้เกิดสิ่งใหม่ที่มีคุณค่าในการแก้ปัญหา
3. การสังเคราะห์ใหม่ (Synthesis) เป็นผลงานที่เกิดขึ้นจากการรวบรวมผลงานต่างๆ ที่มีอยู่เดิมมาสังเคราะห์สร้างให้เกิดเป็นสิ่งใหม่
4. การดัดแปลง (Mutation) เป็นผลงานที่มีอยู่ทั่วไปซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในด้านรูปแบบ ขนาด หรือคุณสมบัติบางประการให้มีความแตกต่างไปจากสิ่งของที่มีอยู่เดิม

ผ้าไทล้านนาและผ้าทอบ้านหาดเสี้ยว

มหาวิทยาลัยศิลปากร (2543) ได้อธิบายความหมายของผ้าไทล้านนาและผ้าทอบ้านหาดเสี้ยว ตามโครงการพัฒนาผ้าทอพื้นเมืองในทุกจังหวัดของประเทศ ในส่วนของผ้าทอพื้นเมืองภาคเหนือไว้ดังนี้

ผ้าไทล้านนา

ผ้าทอของชาวไทยในล้านนาเป็นผ้าทอที่มีคุณค่าทั้งด้านความงาม ลวดลาย รูปแบบ และวิธีการทอที่มีลักษณะพิเศษต่างจากที่อื่นๆ วัฒนธรรมการทอผ้าที่สืบทอดกันมาช้านานนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงทักษะ ความประณีตละเอียดอ่อน ผ้าไทล้านนา มีทั้งผ้าที่ทำขึ้นเป็นเครื่องแต่งกาย และเครื่องใช้ต่างๆ ในส่วนของผ้าทอที่เป็นเครื่องแต่งกายที่เป็นเอกลักษณ์ล้านนา ได้แก่ ผ้าทอที่เป็นชิ้น ซึ่งควรค่าแก่การศึกษาสืบทอดต่อไป

ผ้าชิ้นลาวในล้านนา

ผ้าทอที่เรียกกันว่า “ผ้าลาว” ซึ่งพบในล้านนา ที่จริงแล้วเป็นผ้าทอของกลุ่มชาวไทที่อพยพมาจากประเทศลาว ลักษณะเด่นของผ้าชิ้นลาวคือ การจกทอลายเต็มบนพื้นดินชิ้น ซึ่งอาจแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มไทพวน หรือ ลาวพวน ที่ตำบลหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย และที่อำเภอตรอน อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งเดิมอพยพมาจากเชิงขวาง ประเทศลาว ลักษณะของตัวผ้าชิ้นไทพวนนี้ เป็นลายมุกในเส้นยืนและมีตีนจกที่ทอด้วยการประดิษฐ์ลวดลายอย่างละเอียดวิจิตรยิ่ง

2. กลุ่มลาวครั้ง หรือ ลาวกา ที่จังหวัดพิจิตร ลักษณะเด่นของผ้าชิ้นของชาวไทลาวกลุ่มนี้คือ ส่วนกลางของตัวชิ้นจะมีรูปแบบคล้ายกับผ้าชิ้นของไทเหนือในประเทศลาว กล่าวคือ เป็นลายทางยาว สลับมัดหมี่กับจก แต่มีการต่อตีนจกแบบไทพวน (มีลวดลายจกเพียงครึ่งหนึ่งของตีนชิ้น) ซึ่งแสดงถึงการผสมผสานกันระหว่างแบบลาวกับล้านนา โดยตัวชิ้นจะเป็นผ้าไหม ส่วนตีนจกจะเป็นผ้าฝ้าย ซึ่งเป็นลักษณะที่แปลกกว่าที่อื่นๆ ผ้าชิ้นของกลุ่มลาวครั้งที่พบในปัจจุบันตัวชิ้นมักจะเก่ากว่าตีนจก ซึ่งอาจเป็นเพราะส่วนตีนที่เป็นผ้าฝ้ายนั้นชำรุด หรือเก่าไปจึงได้มีการเปลี่ยนตีนจกใหม่

ผ้าชิ้น ไทลื้อ

ลักษณะเด่นของผ้าชิ้น ไทลื้อ คือ ลวดลายมักจะอยู่ตรงกลางของตัวชิ้นเป็นส่วนใหญ่ โดยส่วนตีนชิ้นมักจะเป็นสีพื้น ไม่ว่าจะใส่ในโอกาสใด ทั้งนี้ลวดลายขวางบนตัวชิ้นจะเกิดจากเส้นพุ่ง โดยวิธีการเย็บผ้าเป็นถุงจะเย็บสองข้างติดกัน

ชาวไทลื้อในล้านนาได้อพยพมาจากสิบสองปันนาในอดีต และยังคงรักษาเอกลักษณ์ของการทอผ้าแบบไทลื้อโดยทั่วไปไว้ได้

ผ้าทอบ้านหาดเสี้ยว

ผ้าทอพื้นเมืองที่ตำบลหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย เป็นผ้าทอพื้นเมืองของกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวพวนที่ทอสืบทอดต่อกันมาช้านาน และแม้ปัจจุบันก็ยังคงรักษาลักษณะเฉพาะถิ่นของตนเองเอาไว้ เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นรูปแบบของผ้าทอของชาวไทยเชื้อสายลาวพวน

ชาวหาดเสี้ยวส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายลาวพวน ที่อพยพมาจากเมืองพวนตอนใต้ของหลวงพระบาง ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว อพยพเข้ามาตั้งแต่ในรัชสมัย

ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวพวนอพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาพร้อมกับวัฒนธรรมการทอผ้า

การทอผ้าเป็นประเพณีที่มีการถ่ายทอดสืบต่อกันตลอดมาในหมู่ผู้หญิงเพราะถือว่าการทอผ้าเป็นคุณสมบัติของผู้หญิงทุกคน ที่จะต้องหัดทอผ้าให้เป็นก่อนอายุ 16 ปี โดยเริ่มต้นด้วยการหัดเข็นฝ้ายแล้วเริ่มทอผ้าตีนจก ซึ่งถือว่าเป็นผ้าทอที่มีความขึงยากที่สุด เมื่อทอผ้าตีนจกได้แล้วสามารถทอผ้าชนิดอื่นได้โดยไม่ยาก ดังนั้น หญิงสาวแทบทุกคนจึงมีผ้าชิ้นตีนจกประจำตัวแทบทุกคน เพราะชิ้นตีนจก เป็นผ้าสำคัญสำหรับนุ่งในพิธีต่างๆ นอกจากนี้ ลักษณะทางสังคมยังกำหนดให้ผู้หญิงที่จะออกเรือนแต่งงาน ต้องเป็นผู้เตรียมเครื่องใช้ไม้สอยในการออกเรือนที่เกี่ยวข้องกับผ้าแทบทั้งสิ้น เช่น ที่นอน ผ้าหลบนอน (ผ้าปูที่นอน) ผ้าห่ม ผ้าเช็ดหน้า ยาม และผ้าขาวม้า เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นตัวบังคับให้ผู้หญิงเป็นผู้ผลิต เป็นผู้ทอผ้าเพื่อใช้ในชีวิตของคนครั้งเมื่อสภาพทางเศรษฐกิจสังคมเปลี่ยนไป ผ้าทอที่เคยใช้ในครัวเรือนก็เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อจำหน่าย จนปัจจุบันชาวหาดเสี้ยวจำนวนมากไม่น้อย ที่ยึดการทอผ้าเป็นอาชีพหลัก นอกจากนี้บางส่วนที่ยึดอาชีพทำไร่ไถนาเป็นอาชีพหลัก และทอผ้าเป็นอาชีพรอง

การเรียนรู้เรื่องการทอผ้าของสตรีชาวไทพวนจึงเริ่มต้นตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยก่อนแก่แต่ความรู้ของการทอผ้าจึงได้รับการกำหนดจากรุ่นหนึ่ง สู่อีกรุ่นหนึ่งในจังหวัดและเวลาที่เหมาะสม สถานภาพของผู้หญิงชาวไทพวนจึงผูกพันกับความรู้ในกระบวนการทอผ้า เมื่อทอผ้าตีนจกได้ก็แสดงให้เห็นว่าพร้อมที่จะแต่งงาน และเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว ที่พร้อมจะรับผิดชอบกับสมาชิกที่จะเกิดมาภายหลัง เพราะการทอผ้าในอดีตนั้น หมายถึงความรู้ความชำนาญที่จะทำให้ครอบครัวอยู่รอดได้อีกด้วย

เนื่องจากชุมชนหาดเสี้ยวทอผ้าใช้เอง แต่ในระยะต่อมาความสามารถในการทอผ้าได้อย่างสวยงามจนเป็นที่เลื่องลือได้รับการเปลี่ยนแปลงเพื่อตอบสนองกับความต้องการของนอกชุมชน จึงทอผ้าเพื่อการค้าโดยเงื่อนไขที่มีความจำเป็นทางเศรษฐกิจ ที่ต้องผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง ให้กลายเป็นสินค้าอุตสาหกรรมพื้นเมืองในครัวเรือนที่สำคัญมากมาย จนกลายเป็นชื่อเสียงโด่งดังของอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

ลักษณะของผ้าหาดเสี้ยว

ผ้าหาดเสี้ยวโดยทั่วไป จะเป็นผ้าที่ทอขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ ในชีวิตประจำวันเป็นส่วนใหญ่ แต่เดิมมักจะทอด้วยฝ้ายที่ปั่นด้วยมือและนำไปย้อมสีธรรมชาติถ้าเป็นผ้าที่ใช้งานในลักษณะต่างๆ ไป จะเป็นสีเข้ม เช่น สีแกล้ (สีน้ำเงินเข้มเกือบดำ) หรืออาจเป็นสีพื้นสีขาวสลับด้วยสีอื่น เช่น สีเขียว สีแดง เช่นผ้าขาวม้า ผ้าห่ม จะทอด้วยวิธีธรรมดา เป็นการขัดสานกันของเส้นยืนกับเส้นพุ่ง

หรือเป็นการทอยกดอก เช่น ผ้าห่ม ผ้าชั้นนวม แต่มีผ้าบางชนิดที่ต้องทอด้วยเทคนิคพิเศษ คือ จก หรือ จิต ลักษณะพิเศษของผ้าชนิดนี้ ในชุมชนหาดเสี้ยวจะใช้โครรงสีพหุรงค์ (Polychrome) เช่น สีเขียว สีเหลือง สีแดง

ผ้าหาดเสี้ยวมีมากมายหลายชนิด แต่สามารถจัดแบ่งเป็นประเภทตามลักษณะของประโยชน์การใช้งาน แบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท คือ

1. ผ้าที่ผลิตขึ้นเพื่อใช้ในงานพิธีกรรม
2. ผ้าที่ผลิตขึ้นเพื่อใช้ในงานทั่วไป
3. ผ้าที่ผลิตขึ้นเพื่อนุ่งห่ม
4. ผ้าที่ผลิตขึ้นเพื่อขายโดยเฉพาะ

ผ้าที่ผลิตขึ้นเพื่อใช้ในงานประเพณีและพิธีกรรม

ผ้าประเภทนี้จะเป็ผ้าที่ใช้ในพิธีบวชนาค ผ้าไหว้ในพิธีแต่งงาน ผ้าในงานศพ

ผ้าที่ผลิตขึ้นเพื่อการค้า

แม้ว่าในภาพรวมของการรับรู้ของคนทั่วไปในปัจจุบันเกี่ยวกับ “ผ้าชั้นหาดเสี้ยว” โดยเฉพาะต่อผู้มีรสนิยมในการบริโภคสินค้าประเภทผ้าทอมือ จะรู้จักผ้าชั้นหาดเสี้ยวเฉพาะแต่ผ้าชั้นตีนจกที่ประณีตงดงาม ราคาสูง ในขณะที่กลุ่มคนในละแวกท้องถิ่นจะรับรู้ว่าเป็นผ้าชั้นหาดเสี้ยว นั้นมีอยู่หลายชนิด โดยเฉพาะผ้าชั้นตีนจกก็เป็นผ้าชั้นชนิดหนึ่ง ในจำนวนผ้าชั้นที่หลากหลาย ก็ยังถูกแบ่งออกเป็นประเภท ตามวัย ตามสถานภาพของผู้สวมใส่ และความสำคัญของโอกาส เวลา และสถานที่ ที่จะสวมใส่อีกด้วย

ลักษณะของผ้าชั้น

ตัวชั้นใน 1 ผืน จะประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ หัวชั้น ตัวชั้น ตีนชั้น

หัวชั้น

หัวชั้น คือผ้าที่อยู่บริเวณส่วนบนสุดของผ้าชั้น มีขนาดกว้างประมาณ 10-11 นิ้ว มักทอด้วยฝ้าย ปัจจุบันจะเป็นพื้นสีแดง ไม่มีลวดลายหรือสีอื่นประกอบ ในอดีตนิยมนำผ้าฝ้ายพื้นขาวและแดง 2 ชั้น มาเย็บต่อกันด้วยมือเป็นหัวชั้น ซึ่งอาจมีขนาดกว้างกว่าปัจจุบันเล็กน้อย โดยเอาพื้นสีแดงเป็นส่วนที่ต่อกับตัวชั้น ส่วนสีขาวอยู่ด้านบนสุด ปัจจุบันยังมีการต่อหัวชั้นลักษณะนี้อยู่บ้างสำหรับผู้ที่ต้องการคงลักษณะของเดิมไว้

ตัวชั้น

ตัวชั้น จะอยู่ต่อจากหัวชั้นลงมาด้านล่าง มีความกว้างของตัวชั้นตั้งแต่ 20 นิ้ว ขึ้นไป ตัวชั้นส่วนใหญ่จะใช้ผ้าหรือไหมโทเร แต่จะแตกต่างกันในเรื่องสีและลวดลายตามแต่ชนิดของชั้น สีของ

ตัวชิ้นส่วนใหญ่จะนิยมสีเขียว ดำและแดง นิยมทอลวดลายเป็นลายขวางลำตัว ตัวชิ้นบางชนิด ทอยคอก ด้วยฝ้ายหรือไหม เป็นลวดลายต่างๆ อยู่ในตัว เรียกว่า “ชิ้นยก” หรือ “ชิ้นลั้ง”

ดินชิ้น

ดินชิ้น คือส่วนที่อยู่เป็นชายผ้าชิ้นด้านล่างสุด มีขนาดกว้างประมาณ 10-12 นิ้ว หรือ 1 ใน 3 ส่วนของดินชิ้น นิยมทอด้วยฝ้ายเส้นใหญ่ เพื่อให้ผ้าชิ้นมีความหนา มีน้ำหนัก ดินชิ้นของหาดเสี้ยว นี้จัดว่าเป็นส่วนสำคัญที่สุดของผ้าชิ้น โดยเฉพาะในอดีตดินชิ้นเป็นส่วนที่แสดงถึงสถานภาพ วย และความสามารถในการทอผ้าของลูกผู้หญิง

ดินชิ้นนั้นจะแยกเป็น 2 ประเภทคือ ดินธรรมดาจะเป็นผ้าพื้นสีดำและสีแดง ริมดินชิ้นจะมี แถบเล็กๆ ทอด้วยสีเหลืองสด

อีกประการหนึ่ง คือ ดินจก ซึ่งจะทอด้วยเทคนิคพิเศษ มีลวดลายและสีสันต่างๆ บนดินชิ้น แต่ละผืน ความสวยงามจะแตกต่างกันไปตามความสามารถในการให้สีและความละเอียดลออ ประณีตในฝีมือของผู้ทอ

ปัจจุบันผ้าชิ้นส่วนใหญ่จะมีองค์ประกอบแค่ 2 ส่วนเท่านั้น คือ หัวชิ้นและตัวชิ้น โดยที่จะ ทอให้มีความกว้างเพียงพอที่จะนำมานุ่ง โดยไม่ต้องมาต่อดินชิ้นอีก ซึ่งก็คือการผนวกดินชิ้นเข้ากับ ตัวชิ้น โดยทอเป็นผืนออกมาในครั้งเดียว จะมีเฉพาะผ้าชิ้นดินจกเท่านั้นจะต้องแยกทอเฉพาะดินชิ้น อย่งไรก็ตาม ผู้ที่ยังนิยมลักษณะผ้าชิ้นแบบโบราณก็จะมีการต่อดินชิ้นอยู่บ้างเช่นกัน ส่วนใหญ่ จะเป็นการต่อดินแดงเข้ากับตัวชิ้นบางชนิดเท่านั้น เช่น ผ้าชิ้นมุก ผ้าชิ้นเงิน ผ้าชิ้นดาวหัว

โครงสร้างของลายดินจก

ผ้าดินจกมีรูปแบบตามประเพณี ซึ่งประกอบด้วยลายหลักและลายประกอบนั้น มีระเบียบ กฎเกณฑ์ค่อนข้างแน่นอน คือ มีลายหลักอยู่ตรงกลาง มีลายประกอบเหมือนหรือคล้ายคลึงกัน ขนาบข้าง แม้ว่าลวดลายประกอบบน-ล่าง ของลายหลักจะมีความแตกต่างในด้านลวดลายก็ตาม แต่ขนาดของลวดลายเท่านั้น ทำให้ลวดลายโดยรวมอยู่ในกรอบของความสมมาตร

ดังนั้นโครงสร้างของลวดลายในผ้าดินจก เปิดโอกาสให้ช่างทอมีอิสระในการประกอบ ลวดลายย่อยๆ ใหม่มุ่ทุกครั้งที่มีการจกเลย นอกเหนือไปจากการใช้สี ช่างทอมีอิสระอย่างเต็มที่ใน ลวดลาย ดังนั้น ผ้าดินจกบางชิ้นจะเห็นได้ว่า ช่างทอพยายามสร้างความหลากหลาย (Variation) ในผ้าดินจกด้วยลวดลายที่แตกต่างไปจากเดิม

ในขณะที่ของการทอเพื่อสร้างลวดลายตีนจกนั้น เป็นการสร้างลายจากซ้ายมาขวา มิใช่การสร้างลายจากบนลงล่าง ยกตัวอย่างเช่น ในระหว่างการจกลายผีเสื้อ ลายจะเริ่มก่อตัวจากปลายปีกข้างหนึ่งไปจนสุดปีกอีกข้างหนึ่ง มิใช่การสร้างลายจากด้านหัวไปยังด้านหลัง

การทอผ้าตีนจกของตำบลหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย จะแตกต่างกับท้องถิ่นข้างเล็กน้อย ใช้วิธีการจกจากด้านหน้าของผ้าตีนจกในขณะที่การทอผ้าตีนจกของอำเภอลอง จังหวัดแพร่ จะจกจากด้านหลังแทน ดังนั้นจุดเริ่มต้นจึงไม่เหมือนกัน

การทอผ้าตีนจก

ตีนจก คือ เชิงผ้าซึ่งมีความกว้างประมาณ 12 นิ้ว ยาวประมาณ 72 นิ้ว มีกรรมวิธีในการทอแตกต่างไปจากผ้าชนิดอื่น ซึ่งทำให้เกิดเป็นลายละเอียดหลายสีสลับกัน

จก เป็นเทคนิคการทอผ้าให้เกิดลวดลายขึ้นโดยการใช้ไม้ปลายแหลมหรือขนเม่นจัดช้อนด้ายขึ้นขึ้น แล้วใช้ด้ายสีสอดไปตามรอยจัดช้อนนั้น การสอดด้ายสีต่างๆ ไปตามรอยจัดช้อนในจังหวะต่างๆ กัน ทำให้เกิดลวดลาย ลักษณะคล้ายผ้าปัก การใช้ไม้จัดช้อนขึ้นนี้ ถ้าทำด้วยความชำนาญจะรวดเร็วเหมือนอาการจกของงู จึงเรียกว่า “จก” คำว่า จกจึงมาจากคำว่า “จก” ก็เป็นไปได้ (กมลลา กองสุข, 2536: 11)

ดังนั้น คำว่า “จก” จึงเป็นเทคนิคพิเศษที่ทำให้เกิดลวดลาย โดยเพิ่มด้ายเส้นสอดโดยใช้ขนเม่นจกนับด้ายเส้นขึ้นแล้วยกขึ้น สอดเส้นพิเศษทำให้เกิดลวดลายเฉพาะจุดหรือเฉพาะช่วง สอดสลับสีลวดลายได้หลากสี ผ้าตีนจกประกอบด้วย เส้นยืน และเส้นพุ่ง (สานจัดเป็นเนื้อผ้าในระบบ 2 ตะกอ) เส้นสอด (ลวดลาย)

ตีนจกของหาดเสี้ยวนี้มีโครงสร้างของสีเป็นลักษณะพหุรงค์ (Polychrome) ใช้สีตัดกันอย่างสดใส แตกต่างจากตีนจกของอำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งให้สีที่มีน้ำหนักใกล้เคียงสีเอกรงค์ (Monochrome) โดยใช้สีคำเป็นเส้นยืน สีเหลืองเป็นเส้นพุ่ง เส้นสอดเป็นสีเขียว

การทอผ้าตีนจกในปัจจุบัน ทอกันในตำบลหาดเสี้ยวและหมู่บ้านใกล้เคียง แม้ว่าลวดลายสีสันจะเปลี่ยนไปจากเดิมบ้าง แต่องค์ประกอบหลักของผ้าตีนจกยังอยู่ในลักษณะเช่นเดิม ประกอบด้วยโครงสร้างหลักๆ ทั่วๆ ไป ด้วยเทคนิคพิเศษในการทอจกสอดฝ้ายสีให้เกิดลวดลาย

พื้นตีนจก คือ ตัวผ้าที่จะทอเป็นสีสลับกันตลอดผืนในขณะที่ใช้เส้นสอดสีต่างๆ จกสลับเป็นลวดลายบนผืนผ้าและทอไปพร้อมๆ กัน สีที่นิยมกันมากเป็นพื้นตีนจก ได้แก่ สีแดง และสีคำ ซึ่งนิยมมาแต่ในอดีต ปัจจุบันมีการทอตีนจกเป็นพื้นสีอื่นด้วย ตามความต้องการของตลาด เช่น สีฟ้า สีครีม สีน้ำตาล

บริเวณเชิงดินส่วนล่างสุดของดินจก มักจะทอเป็นแถบสีเหลืองเล็กๆ ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ประการหนึ่งของผ้าดินจกหาดเลี้ยว และผ้าจกราชบุรี

ลวดลาย

ลวดลายจะเป็นส่วนสำคัญที่สุดของผ้าดินจก เพราะเป็นส่วนที่มีสีสันสดใสและประณีตงดงาม การให้สีสันส่วนใหญ่จะเป็นสีตัดกัน แต่ในปัจจุบันจะนิยมใช้สีโทนเย็นสร้างความกลมกลืนกันมากขึ้น ตามรสนิยมของผู้บริโภค

องค์ประกอบของลายดินจก

ลวดลายของผ้าดินจกจะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป มีทั้งที่เป็นลายแบบเรขาคณิต ลายรูปสัตว์ ลายดอกไม้ ลายเครือเถา ลายที่มีการทอกันอยู่ในปัจจุบันสามารถแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ ลายหลัก และลายประกอบ

ลายหลัก

ลายหลัก คือลายที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในผ้าดินจกอยู่กึ่งกลางของโครงสร้างลายดินจก เมื่อทอออกมาแล้วจะมีความเด่นชัดกว่าลายอื่นๆ ลายหลักที่เป็นลายเฉพาะของตำบลหาดเลี้ยว มีอยู่จำนวน 9 ลาย ที่เป็นของดั้งเดิม คือ

1. เครือน้อย
2. เครือกลาง
3. เครือใหญ่
4. มนสิบทก
5. ลีบสองหน่วยตัด
6. น้ำอ่าง
7. สองห้อง
8. แผลขอ
9. ลีขอ

ลายเครือน้อย

ลายเครือน้อย เป็นลายหลัก ที่ทอได้ง่ายๆ ประกอบด้วย ลายนกแฉวง ลายฟีนปลา ลายสร้อยหมาก ลายสร้อยสา เป็นลายประกอบลายเครือน้อย นิยมนำมาต่อกับผ้าชิ้นมุก

ลายเครือกลาง

ลายเครือกลาง คล้ายกับลายเครือน้อยแต่เพิ่มความยากในการจกลายมากขึ้น ส่วนประกอบหลักของลายนี้เป็นลายนกคุ้ม นก 2 ตัวหันหน้าเข้าหากัน ลายนกคาบ นก 2 ตัวคาบดอกไม้ อยู่ตรงกลาง ลายพันกิ่ง ลายดอกหมี และลายสร้อยสาละวินนี้ใช้ต่อกับชั้นเงิน

ลายเครือใหญ่

ลายเครือใหญ่ คือลายที่มีดอกไม้เพิ่มขึ้นตรงกลางเครือซึ่งไม่มีใน 2 ลายแรก ส่วนประกอบของลายนี้เป็นลายนกคุ้ม ลายนกคาบ ลายดอกหมี ลายพันปลา ลายพันกิ่ง และลายเครือขอใช้ต่อกับชั้นมุก

ลายมนสิบก

ลายมนสิบก คือลายหลักที่มีมุม 16 มุม ตัวลายคล้ายลายสิบกสองหน่วยตัดแต่ขอที่ล้อมรอบดอกไม้มี 16 ขอส่วนประกอบก็เหมือนกับลายหลักอื่นๆ ใช้ต่อกับชั้นตาเดิบ

ลายสิบกสองหน่วยตัด

ลายสิบกสองหน่วยตัด หมายถึงลายหลักที่มีขอ 12 ขอ ล้อมรอบดอกไม้ที่ทอไว้ตรงกลาง ประกอบกันเป็นดอกไม้ขาพันทำเป็นสามเหลี่ยมและยังมีนกคาบหรือฝูงหงส์เล็กๆ อยู่ด้วย ลายนี้ใช้ต่อกับ ชั้นตาหว่า

ลายน้ำอ่าง

ลายน้ำอ่าง คือลายหลักที่มีหงส์ 2 ตัวคาบดอกไม้ร่วมกัน คล้ายกับหงส์สองตัวคาบดอกไม้ในอ่างน้ำ ลายนี้ผู้หญิงชนพวนภาคใต้นิยมใช้มากที่สุด เป็นลายที่เด่นสะดุดตา ลายนี้ต้องต่อด้วยชั้นเงิน

ลายสองห้อง

ลายสองห้อง เป็นลายที่แปลกกว่าลายอื่นคือครึ่งหนึ่งของลายจะเป็นสีด้าและอีกครึ่งหนึ่งเป็นสีแดง เวลาจะพุงกระสวย 2 สี แต่จะไม่ปล่อยให้กระสวยพุงไปตลอดชั้น เมื่อปล่อยกระสวยด้ายสีด้ามาถึงลายที่กำหนดแล้วก็จะย้อนกลับ ทำให้มีสีด้าเพียงครึ่งเดียว แล้วจึงปล่อยกระสวยด้ายสีแดงมาด้วยวิธีเดียวกัน ลายหลักลายนี้ต้องต่อด้วยชั้นน้ำอ้อย

ลายแปดขอ

ลายแปดขอ มีความเหมือนกับลายมนสิบก แต่ย่อขนาดให้เล็กลง ลายประกอบจะเป็นลายนกแถว นิยมมาต่อด้วยผ้าชั้นอ้อมแดง

ลายสี่ขอ

ลายสี่ขอใช้กับผ้าตีนจกที่มีขนาดเล็ก มีลวดลายที่กระจุกกระจิม ใช้สำหรับต่อผ้าชิ้นให้กับเด็กหญิงตัวเล็กๆ ใใส่ นิยมนำมาต่อด้วยผ้าชิ้นตาหว่า

ลายประกอบ

ความสัมพันธ์ของลวดลาย ที่เป็นองค์ประกอบของลายผ้าตีนจก จะถูกจัดระเบียบไว้ นับตั้งแต่ส่วนบนของตัวผ้าตีนจก เรียงลำดับมาจนถึงส่วนล่างสุดของผ้าตีนจก จึงเป็น โครงสร้างของลายผ้าตีนจกทั้งหมด ลายประกอบ ได้แก่ ดอกหมี สร้อยพราว ดอกแดง ดอกมะโอ ดอกพิกุลจัน บัวคว่ำบัวหงาย สร้อยสน เม็ดแมงลัก นกคุ้ม นกคาบ นกหมู่ โหงะ (ผีเสื้อ) ขามแดง พังคิง ฟันปลา เครื่องขอ หัวสร้อย สร้อยสา กำแพงเมืองจีน

ลายพันกิ่ง

ลายพันกิ่ง จะปรากฏเป็นลายแรกของผ้าตีนจกเสมอ มีลักษณะเป็นขีดเล็กๆ เรียงต่อกันเป็น แถวยาวขวางไปตามลำตัวของผ้าตีนจก ส่วนใหญ่มักจะใช้ฝ้ายสองเส้นสลักสีกัน ลายพันกิ่งนี้จะ เป็นลายที่ใช้ค้นสลักระหว่างลายต่างๆ ของผ้าตีนจกอีกด้วย

ลายนกคุ้ม

ความหมายของลายนกคุ้ม คือการอยู่คุ้มเหย้าคุ้มเรือน คุ้มหัวคุ้มเมียบังเกิดเป็นสิริมงคลต่อ การใช้ชีวิตคู่ครองรัก เป็นลายที่อยู่ต่อลงมา ตัวลายรูปนกตัวเล็กๆ สองตัว ยืนหันหน้าชนกันอยู่ ภายในกรอบเป็นคู่ๆ ยืนเรียงไปตามขวางผ้าตีนจก นกแต่ละคู่จะมีการสลักสีเป็นสีต่างๆ ตามความพอใจของช่างทอ แล้วจึงปิดด้วยลายพันกิ่ง ก่อนที่จะเป็นลวดลายอื่นต่อไป

ลายนกคาบ

ความหมายบ่งบอกถึงการให้สัจจะวาจา ที่จะครองรักร่วมกันอย่างจริงจังยั่งยืน มีลักษณะเป็น นกเล็กๆ สองตัวยืนหันหน้าชนกัน เช่นเดียวกับลายนกคุ้ม แต่จะมีข้อแตกต่างตรงที่คาบดอกไม้ ร่วมกัน หรือในภาษาถิ่นเรียกกันว่า “กินน้ำห่วมต้น” จะไม่มีกรอบล้อมทำให้เห็นพื้นสีของผ้าตีนจก ชัดเจน โดยบนตัวนกแต่ละตัวจะมีเส้นตรงเส้นทแยงที่โยงลงมาจากด้านบน แต่ละคู่จะค้นสลักด้วย เส้นตรงเส้นทแยง และลายสี่เหลี่ยมขนาดเล็กเป็นระยะๆ มีลักษณะเป็นช่องๆ เรียงกันไปตลอดแนว ขวางของผ้าตีนจก

ลายนกหมู

ลายนกหมูเป็นลายที่มีความหมาย เป็นการไปเป็นหมูเป็นพวก ไม่มีความขัดแย้งทั้งทางด้านความคิดและการกระทำ บังเกิดความสามัคคี แม้ลายขนาดเล็กนี้มักจะใช้เป็นส่วนประกอบของลายเครื่องน้อยเท่านั้น ไม่นิยมนำไปประกอบลายหลักอื่นๆ เพราะจะทำให้ไม่สวยงาม

ลายดอกหมี่

ลายดอกหมี่ จะอยู่ถัดจากลายพันกิ่งที่คั่นลายนกคาบไว้อีกลายหนึ่ง ลายดอกหมี่จะมีรูปทรงคล้ายลายดอกไม้ จะมีลักษณะทึบ ในแต่ละดอกจะมีสี่กลีบ

ลายฟันปลา

ลายฟันปลา จะมีลักษณะเป็นซี่เล็กๆ สูงต่ำสลับกันไปคล้ายฟันปลา เป็นแนวยาววางตามลวดลายอื่นๆ

ลายเรือขอ หรือลายสร้อยพริ้ว

ทั้งสองลายนี้จะจัดอยู่ใน โครงสร้างที่ติดอยู่กับลายหลัก ลายเรือขอจะมีรูปทรงคล้ายตะขอวางตัวในลักษณะทำมุมเอียง แต่ตะขอเกาะเกี่ยวกันไปเป็นเครือยาวตามแนวลาย ส่วนลายสร้อยพริ้วก็จะมีรูปทรงคล้ายก้างปลา วางเป็นแนวยาวติดต่อกัน การเลือกใช้ลายใดขึ้นอยู่กับความชอบและความสามารถของช่างทอมากกว่า แต่โดยทั่วไปจะพบลายเรือขอมากกว่าลายสร้อยพริ้ว

ลายนกแฉว

ลายนกแฉว เป็นลายที่มีความหมายถึง การมีระเบียบในสังคมวงกว้างหรือที่เรียกว่าไปกันเป็นแฉวเป็นแนว มีทิศทางในการประกอบกันที่จะทำให้สังคมเจริญรุ่งเรือง ในทิศทางเดียวกัน แม้ลายขนาดเล็กนี้มักจะใช้เป็นองค์ประกอบของลายแปดขอเท่านั้น

ลายสร้อยสา

ต่อจากลายหลักแล้ว โดยทั่วไปลวดลายถัดๆ มาจะซ้ำกับลายเดิมขนานกันไป กับลายหลัก ยกเว้นลายสุดท้ายคือลายสร้อยสา ซึ่งเป็นลายสุดท้ายของผ้าตีนจก ตัวลายประกอบไปด้วยหัวสร้อยสา และมีหางเป็นเส้นตรงยาวลงมาเกือบจรดบริเวณเชิงผ้าตีนจก เพื่อเพิ่มความอ่อนช้อยน่าสวมใส่

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ไมตรี เกตุขาว (2540) การศึกษาลวดลายผ้าตีนจกในภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทย ได้ศึกษาลวดลายผ้าตีนจกรวม 3 จังหวัด ๆ ละ 90 ผืนรวม 270 ผืน กลุ่มเป้าหมาย คือ ผ้าตีนจกบ้านนามน ตำบลหัวทุ่ง อำเภอทอง จังหวัดแพร่ ผ้าตีนจกบ้านคุ้มและบ้านนาทะเล ตำบลชัยชุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ผ้าตีนจกบ้านหาดเสี้ยว ตำบลบ้านหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ผลการวิจัยโดยสรุป ผ้าตีนจกบ้านหาดเสี้ยว ลายที่พบมากที่สุดคือลายพังกิน รูปแบบของลายที่พบมากที่สุดคือลายเรขาคณิต โครงสร้างมีลักษณะสมมาตรบนพื้นผ้าตีนจกสีดําแดงและสีแดง ลักษณะการใช้สีพบว่ามีการใช้สีตัดกัน และสีส่วนรวมเป็นวรรณะร้อน

มหาวิทยาลัยศิลปากร (2544 อ้างถึงในสุพัตรา จิรนนทนาภรณ์, 2536) ศึกษาเรื่อง วงจรศัพท์ ในวัฒนธรรมการทอผ้าของไทยพวน จากการศึกษาพบว่า วงจรศัพท์ในวัฒนธรรมการทอผ้าของไทยพวน เป็นการศึกษาวิจัยในพื้นที่ 2 หมู่บ้าน ได้แก่ ไทยพวนบ้านป่าแดง เป็นไทยพวนที่อพยพมาจากอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี การทอผ้าจะเป็นการทอผ้าไหม ได้แก่ ไหมมัดหมี่สามกษัตริย์ ไหมมัดหมี่ทั้งตัว ไหมหมี่เบี่ยง เป็นต้น ไทยพวนบ้านหาดเสี้ยว จังหวัดสุโขทัย เป็นไทยพวนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณอำเภอศรีสัชนาลัย มาเป็นเวลาประมาณ 150 ปีมาแล้ว การทอผ้าจะเป็นการทอผ้าแบบโบราณที่เรียกว่า ผ้าจกตีนจก

สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ (2533) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ความเปลี่ยนแปลงของการผลิตผ้าพื้นเมืองชุมชนบ้านหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย พบว่า การขยายตัวของความนิยมบริโภคผ้าพื้นเมืองส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านรูปแบบ ลวดลาย โดยมีการดัดแปลงและนำลวดลายใหม่เข้ามา แต่ยังคงรักษาโครงสร้างของลายเดิมไว้ ในด้านกระบวนการผลิต ชุมชนได้นำเอาเทคโนโลยี “เหา” มาใช้เพื่อประหยัดเวลาในการทอและเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ลวดลายเดิมของผ้าบางชนิดที่นิยมบริโภคเปลี่ยนแปลงไป นอกจากนั้นยังมีความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านของผู้ผลิตที่ขยายตัวออกไปนอกวงของผู้หญิง และอิทธิพลจากผู้บริโภคนอกชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดความเปลี่ยนแปลงของผ้าภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของการผลิตผ้าพื้นเมืองในชุมชนเพื่อตอบสนองต่อผู้บริโภคนอกชุมชน ก่อให้เกิดความหมายและบทบาทใหม่ของผ้าพื้นเมือง จากการเป็นตัวแทนของผู้หญิงในบริบทการใช้แบบเดิม มาเป็นตัวแทนของชุมชนเพื่อตอบสนองกับการบริโภคในสังคมสมัยใหม่